

9. Sedakova O. Beatrice, Laura, Lara: proshhanie s provodnicej [Elektronnyj resurs] / O. Sedakova. – Rezhim dostupa: <http://www.olgasedakova.com/Poetica/231>.

10. Nembrini F. Paradiso / El Dante. – 1 elektron, opt. disk (DVD-VIDEO).

11. Nembrini F. Vita Nova / El Dante. – 1 elektron, opt. disk (DVD-VIDEO).

Orishchenko N. O., post-graduate student of the Department of Theory of Culture and Philosophy of Science, Kharkiv National University named after V. N. Karazin (Ukraine, Kharkiv), Natalyaor@ukr.net

The image of Beatrice in the Divine Comedy by Dante Alighieri

The significance of the image of Beatrice in the Divine Comedy by Dante Alighieri as the main constructive element taking on the role of the Other and forming an idea of the perception of a woman during the period of the Protorenesans is researched. The differences of vision and representatives of the poetic style «Dolce stil nuovo» and Dante are considered. The purpose of the study is to analyze the image of Beatrice as one of the central female images of the poem and to cover such phenomena as Meeting with the Other and the View, which gives the value of the turning point in the transformation of the ideological Model presented by Dante. The article uses the structural-psychoanalytic methodology of J. Lacan and the philosophical and theological of the Italian scientist F. Nembrini. It concludes that it is Beatrice, which contains the symbolic and sacred content in itself, assumes the Other that is capable of changing both world outlook and the inclusion of an object that interacts with it in the sacred space.

Keywords: Beatrice, Dante, Divine Comedy, Meeting, Other.

* * *

УДК 92+930.1+140

Добролюбська Г. І.,
доцент кафедри економіки підприємства, Одеська
державна академія будівництва та архітектури
(Україна, Одеса), dobrogive@gmail.com

Добролюбська Ю. А.,
доктор філософських наук, професор, завідувач
кафедри всесвітньої історії та методології науки,
Південноукраїнський національний педагогічний
університет ім. К. Д. Ушинського
(Україна, Одеса), jdobrol@ukr.net

Маловідома спадщина Христіяна Фюрхтеготта Геллєрта

Майже забута нащадками творчість Х. Ф. Геллєрта являє собою цілісну філософську, історичну та педагогічну систему, специфіка якої зумовлена особистістю письменника: його духовністю, світобаченням, життєвим та творчим досвідом. Мета роботи полягає у встановленні значення і місця спадщини Х. Ф. Геллєрта в контексті суспільних процесів, що протікали в німецькій та західноєвропейській філософській та педагогічній традиції XVIII століття. В сучасному соціальному дискурсі відзначається інтерес до особистості та творчості авторів, які залишили значний слід у формуванні національної ментальності, але при цьому були на певний термін забуті або відкинуті читацькою аудиторією в силу закономірної зміни етичних та естетичних уявлень і смаків.

Всі твори Геллєрта мають під собою чітке та логічне теоретичне обґрунтування, відбивають історичні та соціальні реалії свого часу. Разом з тим для автора важливо втілювати свої ідеї та погляди в життя і на наочному художньому матеріалі продемонструвати можливості вирішення просвітницьких завдань засобами філософії та практичної педагогіки.

Ключові слова: бюргерство, дидактика, Просвітництво, стародрук, епістолярний стиль, просвітницька педагогіка.

У відділі рідкісних книг бібліотеки Південно-українського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського в Одесі перебувають три томи зібрання творів Христіяна Фюрхтеготта Геллєрта видання 1790 р. [10; 11]. Сучасний рівень використання стародруків як джерел з історії науки значною мірою залежить від обліку та наукового рівня описування пам'яток друку. Це питання є особливо важливим для стародруків і рідкісних видань, вивчення яких сприяє відновленню історичної пам'яті та ліквідації білих плям в історії всіх галузей науки.

Христіян Фюрхтеготт Геллєрт (Christian Fürchtegott Gellert, 1715–1769) – відомий німецький літератор, філософ, викладач і громадський діяч раннього Просвітництва в Німеччині фігура добре відома та шанована. Однак Геллєрт цікавий своїм співвітчизникам перш за все з точки зору його ролі в створенні літератури для середнього класу і становленні багатьох літературних явищ, зокрема, цілого ряду жанрів: духовних пісень і од, байок і притч, «слізних» комедій, епістолярного роману.

Інші аспекти творчості Х. Ф. Геллєрта знайшли своє відображення в нечисленних працях зарубіжних дослідників. Найбільш значущими роботами стали «Інший роман. Життя графині шведської фон Г** Х. Ф. Геллєрта: Від просвітницької пропаганди до сентиментальної автобіографічної поетики» Е. Мейєра–Крентлера [13], а також фундаментальне дослідження В. Мартенса «Послання чесноти. Епоха Просвітництва у дзеркалі моральних тижневиків», важливе місце в якому вчений відводить Х. Ф. Геллєрту, чия творчість тісно пов'язана з журнальною культурою XVIII століття [12].

У 1988 р. завдяки зусиллям літературознавця Б. Вітте побачило світ видання зібрання творів Геллєрта, а також монографія «Учитель цілої нації» [14], в якій дослідник показав, наскільки важливу роль зіграв Х. Ф. Геллєрт не тільки в історії німецької літератури, але й в формуванні моральної філософії німців.

Незважаючи на те, що твори Геллєрта знайшли свого читача на теренах Російської імперії, в вітчизняній філологічній науці немає спеціальних робіт, присвячених творчості німецького автора. У літературній енциклопедії 20–х–30–х років XX століття під редакцією В. М. Фріче і А. В. Луначарського був опублікований матеріал про Геллєрта, але в ньому оцінка письменника здійснена в дусі пролетарської моралі того часу. Німецький автор представлений посереднім філістером, далеким від антифеодалних настроїв [4]. Змінилися часи, але до теперішнього часу в роботах загального характеру по німецькій літературі можна знайти лише поодинокі згадування про автора, в ряді статей зачіпаються лише окремі аспекти творчості Х. Ф. Геллєрта. Так, існують дві статті проф. М. І. Ніколи [5; 6], де вона розмірковує про вплив Геллєрта на ряд російських письменників, а також виділяє значимість російської теми в творчості Геллєрта. Слід зазначити також окрему главу підручника «Історія німецької літератури», яку проф. В. А. Пронін присвячує «Бременській групі» [8] – авторитетному об'єднанню авторів епохи раннього Просвітництва, особливо виділяючи в ряду ранніх просвітителів Німеччини Х. Ф. Геллєрта.

В. М. Пашігорев в докторській дисертації «Роман виховання в німецькій літературі XVIII–XX століть. Генезис і еволюція» [7], згадуючи Геллєрта, вказував на важливу роль роману німецького автора «Життя шведської графині фон Г**» в процесі становлення просвітницького роману в Німеччині. У монографії «Література бідермейєра в Німеччині XIX століття» [2] О. Р. Іванова відзначає значення «зворушливих» комедій автора «Прочанка», «Ніжні сестри», «Хвора дружина» в процесі освоєння німецької сценою бюргерського життя, а також бачить в Геллєрті свого роду предтечу того майбутнього літературного напрямку, яке в подальшому

розвитку буде позначено як бідермейер. Також у своїй кандидатській дисертації «Семантичні модифікації метамовної сутності мови байки» [1] дослідник Н. Г. Ареп'єва відзначає важливу роль Геллерта в розвитку жанру байок в Німеччині, характеризуючи автора як прихильника моральної та педагогічної значущості байки. Певний інтерес викликає творчість Геллерта у дослідників, що займаються перекладацькою рецепцією творів німецького автора.

Викликає значний подив той факт, що ім'я Геллерта не згадується в жодній праці нашої філософської традиції.

Таким чином, очевидно є потреба більш пильного і багатостороннього розгляду філософської та педагогічної спадщини Х. Ф. Геллерта.

Мета роботи полягає у встановленні значення і місця спадщини Х. Ф. Геллерта в контексті суспільних процесів, що протікали в німецькій та загальноєвропейській філософській та педагогічній традиції XVIII століття.

Актуальність дослідження обумовлюється тим фактом, що в сучасному соціальному дискурсі відзначається інтерес до особистості та творчості авторів, які залишили значний слід у формуванні національної ментальності, але при цьому були на певний термін забуті або відкинуті читацькою аудиторією в силу закономірної зміни етичних та естетичних уявлень і смаків. Вивчення творчості Геллерта в зазначених аспектах дозволить істотно збагатити уявлення про процес становлення німецької просвітницької філософії, її внутрішню полеміку з системою світогляду класицизму, про ту роль, яку Х. Ф. Геллерт зіграв в філософії та культури свого часу.

Геллерт був одним з найпопулярніших авторів епохи раннього Просвітництва, але, тим не менш, письменство для нього мало другорядне значення. В першу чергу Геллерт мислив себе викладачем. Протягом всього періоду навчання в Лейпцігському університеті майбутній письменник не переставав мріяти про викладацьку діяльність. Після того як він захистив 26 квітня 1751 р. докторську дисертацію на тему «Мистецтво створення повчальної байки», він починає читати лекції з поезії та ораторського мистецтва, моралі та педагогіки на посаді приват-доцента в рідному університеті.

Геллерт отримав посаду позаштатного професора філософії. Він був талановитим викладачем. На його лекції з поезії та красномовства в Лейпцизькій університет з'їжджалися студенти з усієї Європи. В аудиторії збиралося до п'ятисот чоловік, що само по собі було неймовірною цифрою на ті часи. Йоганн Крамер так описував виступ Геллерта перед студентами: «Мова його була ясна і відчутна, а звук його голосу мав в собі щось настільки чутливе і важливе, що проникав до глибини серця. Цей звук голосу надавав якусь силу всьому тому, що він читав і розповідав. У числі тих, хто слухав його мало без сумніву знайдеш таких, котрі б не пригадували того, що при читанні їм найвідоміших своїх віршів, а особливо духовних віршів і пісень ... Геллерт витягував часто сльози у своїх слухачів» [3, с. 26].

Деякі з студентів, майбутнім видатним літературним і громадським діячем, серед яких О. Кутузов, О. Радищев і Ф. Ушаков, почастило відвідувати лекції

Геллерта в Лейпцігському університеті, куди Катерина II відправила для навчання дворянських дітей, щоб сформувати коло освічених придворних діячів. Знайомство з німецьким автором залишило глибокий слід в серцях та пам'яті студентів. Це доводить той факт, що багато членів радищевського гуртка надалі доклали чимало сил, пропагуючи в Росії особистість і праці Геллерта. У своєму творі «Житті Федора Ушакова» Радищев пише: «За счастье почестъ можно, если удостоишься в течение жития своего беседовать с мужем, в мире прославившимся... отличным счастьем почестъ должно, если сопричастен будешь беседе добродетелию славимого. Таким счастьем пользовались мы хотя недолгое время в Лейпциге, наслаждаясь преподаванием в словесных науках известного Геллерта» [9, с. 60].

Творчість Геллерта, завдяки ідеям автора, зацікавило Кутузова, а також і інших членів новіковського гуртка. Релігійно-моральні ідеї німецького автора, його інтерес до почуттів і переживань людини отримали відгук серед молодих масонів. У журналах, що видаються Новіковим, таких як «Ранкове світло» і «Московське щомісячне видання», публікувалися переклади робіт Геллерта. Так, наприклад, Кутузов перекладав статті німецького мораліста «Повчання батька синові, якого відправляє він в Академію», «Чому недобре наперед знати долю свою».

У виборі літературних жанрів Геллерт насамперед спирався на їх дидактичний потенціал. З його точки зору, література повинна не розважати, а виховувати і повчати. Смак і мораль були центральними поняттями в навчанні Геллерта і його творчості. Вони, в свою чергу, пов'язані з просвітницьким вченням його часу. Всі літературні жанри, в яких працював Геллерт, були їм теоретично обґрунтовані.

Найпершим теоретичним трактатом Геллерта стає його дисертація «Мистецтво створення повчальної байки», перекладена в 1772 році на німецьку мову під назвою «Про байки та їхніх авторів». Згідно Геллерту, байка, як жанр, легка для сприйняття і наочна, легко засвоюється, при цьому приносить задоволення як читачеві, так і слухачеві. Автор вважає, що слідує традиції давньогрецького байкаря Езопа, коли дотримуються ідеї, що істина в картинках швидше доступна нижчому прошарку суспільства. Показово також, як на закінчення байки «Бджола і курка» автор визначає призначення байок жанру: «Показати правду в картинках тим, хто має небагато розуму» [10, с. 98–100].

Геллерт вважав, що люди неохоче сприймають пряме повчання, тому необхідно шукати інші шляхи, а саме створювати байки. Поет повинен відмовитися від диригентської функції та дозволити читачеві виправляти свої помилки самостійно. Не заклики змушують людину змінюватися, а байка в легкій ненав'язливій формі повинна торкнутися серцець читачів. Геллерт нерідко вставляв в контекст своїх лекцій в Лейпцігському університеті притчі та байки, вважаючи, що цей жанр також може вплинути на почуття і думки підростаючого покоління. Примітно також, що багато байок автора адресовані жінкам, не тому що ті, на його думку, більш схильні до пороку, а оскільки на відміну від чоловіків вони позбавлені можливості отримувати освіту. Процес пізнання і практичні висновки, які слідують в результаті, є тією виховною особливістю, яка закладена в байці.

Геллерт був не єдиний у подібних поглядах. І. Х. Готшед (1700–1766), К. Х. Гертнер (1712–1791), Й. А. Крамер (1723–1788), Х. Ф. Вайссе (1726–1804) також підкреслювали педагогічні можливості байки, а Г. Е. Лессінг (1729–1781) наполягав на систематичному вивченні байок в школах. Однак оптимізм у поглядах на виховання, який був поширений серед поетів раннього Просвітництва, поступово слабшає. В кінці XVIII ст. з появою дитячих журналів, антологій творів і шкільних підручників пряма очевидна дидактичність байки привела до того, що її стали відносити до тривіальної літератури.

Слід зауважити, що Геллерт усвідомлював та передрікав, до чого може привести повсякденне і приватне використання байки. У своїй п'єсі «Нижні сестри» він представляє старомодного педанта Магістра, який намагається за допомогою власне складеної байки повчати племінницю з тим, щоб та погодилася вийти заміж. Але такий спосіб не допомагає, а лише викликає обурення у дівчини. Сам Геллерт в своїх кращих байках і повчальних казках виступає повною протилежністю Магістра. Його завданням є не пряме повчання – автор лише описує різні життєві ситуації, даючи читачеві або слухачеві самому осмислити простір байки і застосувати її мораль у ставленні до власного життя. На думку Геллерта мораль в байці не повинна бути вузька і педантична. Вона повинна містити іронію і гумор, бути небагатослівною, викладатися з натяком. Що стосується змісту байок і притч, то тут автор воліє висвітлювати проблеми повсякденного характеру. Він вселяє прагнення до доброзвичайності та різноманітних чеснот. Байки стосуються питань шлюбу, відносин між стагями, виховання дітей і викривання людських пороків. При цьому в текстах завжди відчувається виховний імпульс.

У 1742 році в журналі «Звеселяння розуму та дотепності» Геллерт опублікував статтю «Роздуми про хороший німецький лист пану Ф. Х. ф. В.» (Gedanken von einem guten deutschen Briefe, an den Herrn F. H. V. W.). У своїй статті Геллерт наполягав на тому, що при написанні листа не слід пов'язувати себе правилами: «гарний лист повинен бути природним, зрозумілим, написаним живою мовою і з урахуванням теми бути переконливим. В іншому автор листа повинен керуватися добрим смаком» [11, s. 185].

Через дев'ять років Г. В. Рабенер запропонував Геллерту опублікувати посібник з написання листів, який би об'єднав власні листи автора та рекомендації щодо їх складання.

У січні 1751 року Геллерт відправляє зібрання своїх листів на рецензію Й. А. Шлегелю і вже в квітні у видавництві Вендлер опублікував книгу під назвою «Листи з додатком докладного міркування про добрий смак». Актуальність епістолярного жанру у розглянутий період підтверджує той факт, що в цей же час виходять ще два твори інших авторів на цю тему: «Основні положення хорошого письма» німецького педагога і лютеранського теолога Й. К. Штокгаузена і «Керівництво правильного створення німецьких листів» німецького просвітителя Й. В. Шауберга. Робота Штокгаузена була опублікована незадовго до появи книги Геллерта, і Геллерт вказує цього автора в примітці до своєї книги. Показово, що всі три автори наполегливо пропонують відмовитися від застарілих правил і ратують за природний, ясний стиль письма та хороший смак.

Книга Геллерта «Листи з додатком докладного міркування про добрий смак» отримала велике визнання читачів не тільки тому, що він був відомим автором, а в більшій мірі через те, що його теорія була ясно і дохідливо викладена та зрозуміла малоосвіченій публіці. Особливістю цієї праці Геллерта на думку дослідника Б. Вітте є те, що ця праця не можна розглядати як звичайний письмовник, в якому зібрані зразки листів: любовних, вдячних, листів–співчуттів тощо [14, s. 117]. Ця праця є цілісним монолітним теоретичним твором, в якому автор озвучує також свої дидактичні ідеї та питання поетики, роздуми про стиль і смак. Він не розглядає листи, приурочені до якихось значимих подій: привітання до весілля, народження дітей, свят тощо. Йдеться про листи, в яких має місце опис повсякденного життя людини, переживання, почуття та емоції, обмін досвідом, а також про листи, здатні передати смуток, співчуття, дружбу та любов. «Хто насправді може бути чуйним, може розчулитися, засмутитися, зрадіти, тому не потрібно думати про правила», – вважає Геллерт [10, s. 137]. Він закликає відмовитися від застарілих норм німецької мови і канцелярського стилю. У листі немає місця штучним формам. Автор листа повинен дотримуватися лише вільної течії думки, завдяки чому текст отримає природну форму. Лист – це «наслідування хорошої бесіди» [10, s. 83]. Лист повинен бути природним, але не дуже, тому що в протилежному випадку він стане безбарвним та непривабливим.

Геллерт звертається до теми жіночого письма, яке, на його погляд, частіше є прикладом природного стилю. З цього приводу автор писав: «Можна відповісти на питання, чому жінки пишуть листи більш природною мовою, ніж чоловіки. Почуття, які відчувають жінки, тонше і яскравіше, ніж наші. Їх можуть розчулити тисячі незначних дрібниць, які у нас не викличуть ніяких емоцій». Через дев'ять років після публікації статті «Роздуми про хороший німецький лист пану Ф. Х. ф. В.» Геллерт отримав лист від 21-річної шанувальниці його творчості Кароліни Християни Луціус, яке цілком відповідало його уявленням про ідеальний природний стиль. 22 жовтня 1760 року він відправляє дівчині відповідь, в якій захоплюється її манерою письма: «Я дійсно не можу пригадати, щоб коли–небудь отримував такий веселий і природний лист від якоїсь дами, про чоловіків я взагалі не говорю, оскільки наші жарти не підходять для письма. Ваш лист, шановна мадемуазель, найкращий з тих, що я коли–небудь отримував» [11, s. 62]. З цього моменту між Геллертом і молодою особою зав'язується листування, яке тривало до 1769 року, тобто до кінця його життя. Геллерт демонструє в своїй праці не тільки вдалі зразки, а й листи невдалі, які він критикує з дидактичної точки зору. Він виступає проти формального канцелярського стилю і глибокодумних галантних дотепів. Зауважимо, що автор не сприймає поширених в той час письмовників – заготовок листів на всі випадки життя. «Все разом узяті письмовники не навчать нас думати» [11, s. 63].

Заміною письмовникам Геллерт вважає публікацію прекрасних листів як сучасників, так і листів великих людей давнини. Всі ідеї про природний стиль приватного листа наочно продемонстровано автором в його сімейно–психологічному романі «Життя графині шведської фон Г**».

Останньою значною теоретичною працею письменника стає збірка «Моральні лекції». Вони були опубліковані вже після смерті німецького автора у 1772 році і об'єднували в собі основні етичні ідеї та дидактичні концепції, які проповідував Геллерт протягом усього життя. Лекції носили практичний характер і спочатку задумувалися Геллертом як навчальний матеріал для його викладацької діяльності. Протягом всього свого життя автор постійно переробляв і доповнював тексти лекцій. Ідея видати повне зібрання лекційного матеріалу прийшла в голову автору вже наприкінці життя. Геллерт відредагував більшу частину текстів та відправив їх на рецензію своєму другу Й. А. Шлегелю.

Три лекції з майбутнього зібрання про властивості та користь моралі, а також про те, як людині треба зберігати свою гідність, були прочитані автором 29 квітня 1765 року та 12 жовтня 1767 року для курфюрста Фрідріха Августа Саксонського в бібліотеці Лейпцигського університету. Повне зібрання «Моральних лекцій» було опубліковане вже після смерті письменника у 1770 році і розпродане тиражем 50 тисяч примірників. Що 35 тисяч примірників були надруковані у 80–ті роки XVIII ст.

Вже у 80–х рр. XVIII ст. в зв'язку з новими бурхливими віяннями в просвітницькій естетиці та літературі всю творчість Геллерта було піддано жорсткій критиці, в тому числі і моралізаторство автора. Лекції Геллерта не можна назвати педагогічним вченням. Їх, скоріше, слід розглядати як погляди автора на процес виховання, його власні роздуми про мораль і етику, частково закладені з народження, частково засновані на власному досвіді. Уявлення автора не є суворою цільною системою, вони сформульовані у формі настанов та ненав'язливих порад і носять дискретний характер.

У «Моральних лекціях» Геллерт пише про природне почуття добра і зла (лекція 2), відмінності між філософською та релігійною мораллю (лекція 3), про переваги моралі давнини перед мораллю сучасності (лекція 4), про першочергові обов'язки людини: про здоров'я тіла (лекція 11), про помилки, які можливі при турботі про здоров'я тіла (лекція 12), про благопристойність (лекція 13), про зовнішні блага суспільного життя (лекція 14) про майно, про владу (лекція 15), про силу розуму (лекція 16), про застосування розуму (лекція 17), про перемогу над бажаннями і пристрастями (лекція 18), про перемогу над бажаннями за допомогою спокою і терпіння (лекція 19), про смирення (лекція 20), людинолюбство і віру в бога (лекція 20), про виховання, особливо в перші роки дитини (лекція 22), про виховання в період дорослішання дитини (лекція 23), про борг спорідненості та дружби (лекція 24), про шлюб і подружні зобов'язання (лекція 25), про зобов'язання по відношенню до бога (лекція 26).

Одна з центральних ідей – виховання чесноти. Він вважав, що чеснота – це сила, яка йде від бога. Людина, що живе в чесноті, не тільки вчинює морально, вона живе за законами божими. Доброчесність буде винагороджено почуттям радості та щастя: «Доброчесність – це збіг всіх наших намірів, схильностей і діянь з божественним порядком. Доброчесність вимагає роздумів, пильності, самообмеження і поміркованості в бажаннях ... Проте, мої панове, немає іншого шляху до щастя, як шлях чесноти» [11, s. 167]. Геллерт дає

конкретні поради, як в повсякденному житті поводитися доброчесно. Він називає дві основні чесноти людини, якими також володів сам – це скромність і помірність. Згідно Геллерту, помірність – це не аскетизм, а золота середина. Людина повинна насолоджуватися життям, але, в той же час, вміти обмежувати свої бажання на благо інших людей (лекція 23).

Для Геллерта, як і для більшості просвітителів, була важлива причетність людини до суспільного життя, соціальна значущість кожного індивіда. Згідно поглядам німецького автора найбільшу цінність в суспільстві мають такі поняття як людинолюбство та справедливість, честь та добре ім'я, відносини між друзями, родичами, подружжям, батьками та дітьми. Для автора важливо не тільки розповісти, як виглядає добропорядна людина, але й навчити, як стати такою.

Як і всі просвітителі, Геллерт покладався на силу розуму. «Світло розуму відкриває нам те, що відбувається в глибинах нашої душі і ми усвідомлюємо наші наміри, рішення і таємні схильності» [11, s. 178]. Геллерт також радить читачеві обмежувати свої природні почуття розумом і совістю. Автор визнає, що людина недосконала – її розум не рятує від помилок. В її серці живе не тільки чеснота, Геллерт не ігнорує цей факт. Тому людина для нього – це суміш слабості та гідності. «Хто така людина за своєю природою? Її розум часом затуманений невіглаством і обмеженістю, її серце – злими схильностями та надмірним самолюбством, її тіло є крихким, слабким і хворим сховищем для душі ... Найчастіше людина – це суміш слабкості та гідності, мудрості та дурості, чесноти й пороків, спокою і занепокоєння. Часом людина помічає недоліки душі та тіла і приховує їх, часом вона не хоче їх бачити і намагається здаватися краще, ніж вона є» [11, s. 198].

22–а і 23–я лекції присвячені питанням виховання підростаючого покоління. Процес виховання, з точки зору Геллерта, відноситься до найважчих обов'язків людини, і в той же час цей процес є найприроднішим і святим. Геллерт дає точне і містке визначення вихованню. «Виховувати дітей – це формувати їх розум, серце, тіло і природні здібності, щоб вони жили собі й іншим на радість і змогли б досягти мети свого існування» [11, s. 221].

Велику увагу Геллерт приділяє в 23–ій лекції питанню авторитету батьків і належного зразка виховання. Батьки повинні стати для дитини прикладом доброчесної поведінки для того, щоб формувати її розум і серце. Доброчесний батько може позитивно впливати на дитину, навіть якщо йому бракує освіти. І в той же час навіть дуже компетентний педагог не зможе нічого добитися в вихованні дітей, якщо сам не веде праведного життя. Автор настійно вимагає від батьків серйозного ставлення до обов'язків виховання, допомоги в цьому процесі дружини, і на підтвердження своїх слів наводить приклад давнього Катона, про якого Плутарх писав: «після того, як його дружина народила йому сина, він навіть відкладав державні справи, щоб купувати дитину» [11, s. 230].

Говорячи про старанність в навчанні, Геллерт зачіпає таку людську якість як честолюбство, яке він вважав однією з найпоширеніших вад. Дух суперництва, на думку Геллерта, гальмує розвиток особистості. Він передбачає гордість, заздрість, ревності, холоднокровність,

помсту, лихослів'я і веде до зречення від бога. Щоб не схилити мимоволі дитину до честолюбства, необхідно бути дуже обережним із заохоченням. Одяг та іграшки в якості заохочення Геллерт відкидав, так само як і звільнення від роботи, в іншому випадку робота буде розглядатися як несвобода. Заохочення має виражатися в книгах, музикальних інструментах та інших речах, які діти можуть з користю застосовувати в навчанні та іграх. Що ж стосується похвали, то вона повинна бути стриманою і служити підбадьоренням для здійснення в подальшому доброзичливих вчинків. Тему шкоди духу суперництва Геллерт висвітлює не тільки в «Моральних лекціях», а й у вірші «Слава», в притчах «Пан і конюх», «Очікувана слава», «Безсмертний автор». Дурні ті поети та письменники, воєначальники, придворні, державні службовці, вчені, які в душі суперництва хочуть піднятися над іншими людьми. Бажання перемогти суперника порушує мир в душі. Найбільш показова для цієї теми байка «Жайворонок», в якій Геллерт доводить, наскільки абсурдно бажання принизити і знищити суперника (в байці жайворонок сидить в клітці і співає, він чує своє відлуння із сусідньої кімнати і намагається його переспівати, але чим голосніше він співає, тим голосніше відлуння; в результаті жайворонок гине).

Висновки. Теоретичні трактати Геллерта являють собою не просто зібрання його дидактичних ідей та концепцій, вони є також філософсько-естетичним фундаментом літературної творчості автора. Всі твори Геллерта, будь то байки та притчі, зворушливі комедії та роман, духовні оди і пісні, мають під собою теоретичне обґрунтування. Разом з тим для автора важливо втілити свої ідеї та погляди в життя і на наочному художньому матеріалі продемонструвати читачеві періодики можливості вирішення просвітницьких завдань в художній творчості.

Список використаних джерел

1. Арєпєва Н. Г. Семантические модификации метаязыковой сущности языка басни: автореф. дис. к. филол. н.: спец. 10.02.20 – Сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языковедение / Н. Г. Арєпєва. – Краснодар, 2000. – 22 с.
2. Иванова Е. Р. Литература бидермейера в Германии XIX века / Елена Радифовна Иванова. – М.: Прометей МПГУ, 2007. – 248 с.
3. Крамер И. А. Образ добродетели и благонравия или Жизнь и свойства Геллерта, славного немецкого писателя / описанный Иоганом Андреем Крамером, с присовокуплением Наставления от отца сыну, отъезжающему в Университет, сочиненного Геллертом; переведено с французского языка сенатским секретарем Александром Андреевым. – В Санктпетербурге: Печатано съ указного дозволения у Брейткопфа, 1789. – [6], X, 320 с.: 2 л. ил.
4. Литературная энциклопедия в 11 т. – Т.2 / Ком. Акад.; Секция лит., искусства и яз.; Ред. коллегия: Беспалов И. М., Лебедев-Полянский П. И., Луначарский А. В., Маца И. Л., Нусинов И. М., Переверзев В. Ф., Скрыпник И. А.; Отв. ред. Фриче В. М.; Отв. секретарь Бескин О. М. – [б.м.]: Изд-во Ком. Акад., 1929. – 768 с.
5. Никола М. И. Роль Х. Ф. Геллерта в истории русско-немецких литературных связей / М. И. Никола // Проблема «другого голоса» в языке, литературе и культуре. Материалы международной конференции. – СПб., 2003. – С.134–137.
6. Никола М. И. Русская тема в романе Х. Ф. Геллерта «Редкий случай или жизнь шведской графини фон Г» / М. И. Никола // Россия в культурном сознании Запада. Сборник статей и материалов по итогам XX Пуришевских чтений – М.: МПГУ 2008. – С.96–98.
7. Пашигорев В. Н. Роман воспитания в немецкой литературе XVIII–XX веков. Генезис и эволюция: автореф. дис. д. филол. н.:

спец. 10.01.03 – Литература народов стран зарубежья / В. Н. Пашигорев. – Ростов н/Д, 2005. – 36 с.

8. Пронин В. А. История немецкой литературы. Учебное пособие / Владислав Александрович Пронин. – М.: Логос, 2007. – 386 с.
9. Радищев А. Н. Избранное / Александр Николаевич Радищев; вступ. ст. А. П. Балагина. – Москва: Правда, 1988. – 448 с.
10. C. F. Gellerts Sämtliche Schriften. Fünfter Teil Neue verbesserte Auflage. – Wien: gedruckt bey Johann Thomas Edlen von Trattnern kais. königl. Hifbuchdrucker und Buchhändler 1790. – 282 s.
11. C. F. Gellerts Sämtliche Schriften. Zehnter Teil. Neue verbesserte Auflage. – Wien: gedruckt bey Johann Thomas Edlen von Trattnern, kais. königl. Hifbuchdrucker und Buchhändler, 1790. – 242 s.
12. Martens W. Die Botschaft der Tugend. Die Aufklärung im Spiegel der Moralischen Wochenschriften / Wolfgang Martens. – Stuttgart: Metzler, 1968. – 592 s.
13. Meyer-Krentler E. Der andere Roman. Gellerts Schwedische Gräfin: Von der aufklärerischen Propaganda zur empfindsamen Erlebnisichtung / Eckhardt Meyer-Krentler. – Göttingen, 1974. – 190 s.
14. Witte B. Ein Lehrer der ganzen Nation. Leben und Werk Christian Furchtegott Gellerts / hg.v. Bernd Witte. – München, 1990. – 220 s.

References

1. Arєpєva N. G. Semanticheskie modifikacii metajazykovoj sushnosti jazyka basni: avtoref. dis. k. filol. n.: spec. 10.02.20 – Sravnitel'no-istoricheskoe, tipologicheskoe i сопоставител'noe jazykoznanie / N. G. Arєpєva. – Krasnodar, 2000. – 22 s.
2. Ivanova E. R. Literatura bidermejera v Germanii XIX veka / Elena Radifovna Ivanova. – M.: Prometej MPGU, 2007. – 248 s.
3. Kramer I. A. Obraz dobrodeteli i blagonravija ili Zhizn' i svojstva Gellerta, slavного немецкого писателя / opisannyya Ioganom Andreeм Kramerom, s prisovokupleniem Nastavlenija ot otca synu, ot#ezzhajushhemu v Universitet, sochinennago Gellertom; perevedeno s francuzskago jazyka senatskim sekretarem Aleksandrom Andreevym. – V# Sanktpeterburge: Pechatano s# ukaznago dozvolenija u Brejtkopfa, 1789. – [6], X, 320 s.: 2 l. il.
4. Literaturnaja jenciklopedija v 11 t. – T.2 / Kom. Akad.; Sekcija lit., iskusstva i jaz.; Red. kollegija: Bespalov I. M., Lebedev-Poljanskij P. I., Lunacharskij A. V., Maca I. L., Nusinov I. M., Pereverzev V. F., Skrypnik I. A.; Otv. red. Friche V. M.; Otv. sekretar' Beskin O. M. – [b.m.]: Izd-vo Kom. Akad., 1929. – 768 s.
5. Nikola M. I. Rol' H. F. Gellerta v istorii rusko-немецких literaturnyh svjazej / M. I. Nikola // Problema «drugogo golosa» v jazyke, literature i kul'ture. Materialy mezhdunarodnoj konferencii. – Spb., 2003. – S.134–137.
6. Nikola M. I. Russkaja tema v romane H. F. Gellerta «Redkij sluchaj ili zhizn' shvedskoj grafini fon G» / M. I. Nikola // Rossiya v kul'turnom soznanii Zapada. Sbornik statej i materialov po itogam XX Purishevskih chtenij – M.: MPGU 2008. – S.96–98.
7. Pashigorev V. N. Roman vospitanija v немецкой literature XVIII–XX vekov. Genезis i jevoljucija: avtoref. dis. d. filol. n.: spec. 10.01.03 – Literatura narodov stran zarubezh'ja / V. N. Pashigorev. – Rostov n/D, 2005. – 36 s.
8. Pronin V. A. Istorija немецкой literature. Uchebnoe posobie / Vladislav Aleksandrovich Pronin. – M.: Logos, 2007. – 386 s.
9. Radishhev A. N. Izbrannoe / Aleksandr Nikolaevich Radishhev; vstup. st. A. P. Valagina. – Moskva: Pravda, 1988. – 448 s.
10. C. F. Gellerts Sämtliche Schriften. Fünfter Teil Neue verbesserte Auflage. – Wien: gedruckt bey Johann Thomas Edlen von Trattnern kais. königl. Hifbuchdrucker und Buchhändler 1790. – 282 s.
11. C. F. Gellerts Sämtliche Schriften. Zehnter Teil. Neue verbesserte Auflage. – Wien: gedruckt bey Johann Thomas Edlen von Trattnern, kais. königl. Hifbuchdrucker und Buchhändler, 1790. – 242 s.
12. Martens W. Die Botschaft der Tugend. Die Aufklärung im Spiegel der Moralischen Wochenschriften / Wolfgang Martens. – Stuttgart: Metzler, 1968. – 592 s.
13. Meyer-Krentler E. Der andere Roman. Gellerts Schwedische Gräfin: Von der aufklärerischen Propaganda zur empfindsamen Erlebnisichtung / Eckhardt Meyer-Krentler. – Göttingen, 1974. – 190 s.
14. Witte B. Ein Lehrer der ganzen Nation. Leben und Werk Christian Furchtegott Gellerts / hg.v. Bernd Witte. – München, 1990. – 220 s.

Dobrolyubskaya H. I., Associate Professor of the Department of Enterprise Economics, Odessa State Academy of Civil Engineering and Architecture (Ukraine, Odessa), dobrogive@gmail.com

Dobrolyubskaya Yu. A., Doctor of philosophical sciences, Professor, Chief of chair of World History and Methodology of Science, South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky (Ukraine, Odessa), jdobrol@ukr.net

Little-known Christian Fürchtegott Gellert's heritage

Almost forgotten of the descendants C. F. Gellert's heritage is a holistic philosophical, historical and educational system, the specifics of which stems from the individual writer: his spirituality, world view, life and career experiences. The purpose of the work is to determine the value and place of the legacy of C. F. Gellert in the context of social processes that took place in the German and European philosophical and pedagogical traditions of the XVIII century. In modern social discourse there is an interest in the personality and creativity of the authors, who left a significant mark in the formation of national mentality, but at the same time they were for a certain period forgotten or rejected by the reader's audience due to the natural change of ethical and aesthetic representations and tastes.

All Gellert's works have clear and logical theoretical justification reflect to the historical and social realities of his time. However, it is important for the author to translate their ideas and views on life and art with visual material for demonstrate the possibility of solving educational problems by means of practical philosophy and pedagogy.

Keywords: burghers, didactics, Enlightenment, early printed books, epistolary style, enlightenment's pedagogy.

* * *

УДК 130.122:271.2

Дудченко А. В.,
аспірант кафедри культурології, Національний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова (Україна, Київ), a.dudchenko@gmail.com

ПОМІСНІСТЬ І АВТОКЕФАЛІЯ В ЄВХАРИСТІЙНІЙ ЕКЛЕЗИОЛОГІЇ ОЛЕКСАНДРА ШМЕМАНА

Проаналізовано співвідношення понять помісності та автокефалії у вченні про церкву одного з найвпливовіших богословів ХХ ст. О. Шмемана. Показано, що ці два поняття є пов'язаними, але не тотожними. Помісність як втілення католическої стосується церковної онтології і є незмінним принципом церковного устрою. Помісність є об'єднання усіх вірян на певній території у одну церковну спільноту. Натомість автокефалія – принцип адміністративної побудови церковної організації, явище історичне та тимчасове. Розглянуто співвідношення помісності та національності. Християни служать Богу через свою національність, але надмірне акцентування націоналізму є викривленням церковності. Доведено, що прагнення до автокефалії є природним і справедливим для церкви у незалежній державі.

Ключові слова: еклезиологія, церква, помісність, національність, автокефалія.

В українському суспільстві останніми роками загострилася дискусія про необхідність створення єдиної помісної Православної Церкви в Україні. До дискусії підключаються широкі кола вірян та політичних діячів, які не завжди розуміються на тонкощах богослов'я та його окремої галузі еклезиології – вчення про Церкву. Можна також спостерігати, як деякі політичні сили намагаються використати Церкву як засіб пропаганди або підтримки певної ідеологічної позиції. В цьому контексті важливо аналізувати ідеї найвпливовіших сучасних православних богословів, одним з яких є Олександр Шмеман.

Протопресвітер О. Шмеман (1921–1983) – священнослужитель Православної Церкви в Америці, талановитий богослов другої половини ХХ ст., твори якого продовжують надихати вже не одне покоління священнослужителів і вірян – у своєму світобаченні був послідовником євхаристійної еклезиології. Цей напрямок богослов'я був створений у Православному Свято–Сергіївському богословському інституті в Парижі в 1930–50–ті рр. До цього православне богослов'я

розглядало Церкву виключно в категоріях універсальних. Універсальна еклезиологія бачила повноту Церкви у її вселенській структурі, тобто у сукупності всіх місцевих Церков; Церква розглядалась у категоріях частин (місцеві Церкви) та цілого (вселенська Церква). На противагу цьому в євхаристійній еклезиології повнота Церкви розглядається як така, що є присутня в кожній євхаристійній спільноті, очолюваній єпископом; тобто місцева Церква – це є та сама Церква, що й Церква вселенська.

Еклезиологія Шмемана ставала предметом наукового аналізу декількох дослідників, зокрема, Майкла Х'єлма в Упсалі, Швеція (2011) [14] та Майкла Вудза з Католицького університету Америки у Вашингтоні (2004) [15]. Більшість православних богословів, які досліджують євхаристійну еклезиологію, звертаються переважно до творів М. Афанасьєва та митрополита Пергамського Іоана Зізіуласа. Було відмічено, що у працях останнього євхаристійна еклезиологія набула найбільш завершеної форми [5, с. 27]. Попри це, у творах Шмемана та в його діяльності як церковного політика євхаристійна еклезиологія зазнала багато більше практичного застосування. Але комплексного аналізу співвідношення понять помісності та автокефалії в контексті євхаристійної еклезиології Шмемана проведено не було.

Принципи, які втілилися у євхаристійній еклезиології, були намічені ще Георгієм Флоровським у статті «Євхаристія і соборність» (1929 р.). Він писав: «У Євхаристії невидимо, але дійсно, відкривається повнота Церкви. Кожна літургія звершується у зв'язку з усією Церквою і немов би від її особи, не тільки від особи присутніх людей (...) Бо кожна... «мала Церква» є не тільки частина, але й зібраний образ усієї Церкви, невід'ємний від її єдності і повноти. І тому в усякій літургії таємниче, але реально співприсуття та бере співучасть уся Церква» [4, с. 13–14]. Як зазначає К. Фельмі, у богослов'ї Флоровського Церква пізнається у євхаристійному зібранні, у євхаристійних дарах та у євхаристійній молитві, проте сам Флоровський не розвивав і не продовжував цієї думки [3, с. 170]. Ідею співвідношення Євхаристії та Церкви підхопив та розвинув колега Флоровського по Свято–Сергіївському інституту протопресвітер Миколай Афанасьєв. Вперше ідею євхаристійної еклезиології Афанасьєв виклав у 1934 р. у статті «Дві ідеї Вселенської Церкви»: «Як у євхаристійній жертві перебуває весь Христос, так у кожній церковній спільноті є вся повнота Христового тіла... Це означає, що усяка церковна спільнота є вселенська церква, і що тільки та спільнота є церква, в якій присутній Христос» [1, с. 25]. Ідеї Флоровського та Афанасьєва сформулювали еклезиологічне бачення Олександра Шмемана.

На переконання Шмемана, Церква є основною реальністю в цьому світі, яка є способом життя християн та їхнього єднання з Богом; це є спільнота, що вже зараз живе новим життям, яке подається від Бога. Сприймавши принципи євхаристійної еклезиології, Шмеман органічно поєднав їх із власним баченням «віднесеності» цього світу до Божого царства. З точки зору євхаристійної еклезиології, кожна місцева спільнота являє і сповнює себе як Церква Божа, коли відправляє євхаристію. В кожному євхаристійному зібранні